

NÉVADÁS

LÁSZLÓ ANDOR*

Az utcanevek szimbolikus szerepe a dualista korszak Magyarországnak nemzetiségek lakta területein

The Symbolic Role of Street Names in the Areas Inhabited by Nationalities in Hungary during the Dualist Era

ABSTRACT: In the 19th century, across Europe, street names gradually changed from naming with natural motives to street names expressing respect for outstanding personalities. The study shows the prominent role these street names played in the areas of Hungary inhabited by nationalities, where they contributed to bringing the settlements into the national space. The rise of nationalism and the realization of the nation state were accompanied by public spaces that became uniform and Hungarian in character.

KEYWORDS: street name, Austro-Hungarian Monarchy, 19th century, Hungary, collective memory, nationalism, Hungarianization, nationalities, urbanization.

Az utcanév mint emlékezhely

A helynév elsősorban helymeghatározó eszköz, ugyanakkor fontos szerephez jut a táj létrehozásában. Az ember azáltal, hogy nevet ad környezetének, hegyeknek, folyóknak, tanyáknak, épületeknek, utcáknak, tereknek, tulajdonába is veszi azokat. Az elnevezés lehetőséget jelent egy terület fölött való uralom kinyilvánítására vagy éppen a más által gyakorolt ellenőrzés megkérdőjelezésére.¹

* A szerző történész, középiskolai tanár, Tatabánya; az ELTE BTK Történettudományi Doktori Iskola hallgatója. E-mail: laszlo.andor1@gmail.com

¹ Ferguson, Priscilla Parkhurst: Reading City Streets. *The French Review*, Volume 61, Issue 3, 1988. 386.; Alderman, Derek H.: Place, naming, and the Interpretation of Cultural Landscapes. In: Graham, Brian – Howard, Peter (eds): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity*. London: Ashgate, 2008. 199.; Swanepoel, Natalie: At the crossroads of history.

E neveket általában az ott élők adták és használták, és gyakran a megnevezett terület valamely sajátosságára vagy ahhoz kapcsolódó eseményre utáltak. E spon-tán létrejött elnevezések a lakosságtól származtak, és elsősorban a szokás, maga a használat szentesítette őket. A legtöbb európai országban a 19. századtól tudatossá vált az utcák elnevezésének folyamata: a hatóság, például a városi tanács keresztelt el közterületeket, később pedig megvalósult az intézményesedett, elvekkel szabályozott hivatalos utcanévadás.² Mindez együtt járt a nevek jellegének megváltozásával. Ezek a hivatalos útjelző táblákkal, reklámtáblákkal, a kereskedelmi egységek felirataival vagy éppen a kormányzati épületek hivatalos tábláival együtt fontos szerephez jutottak a települési környezet „nyelvi tájképének” kialakításában és átformálásában.³

Amint az utcák elnevezése a hatóságok előjoga lett, gyakran megszűnt a korábban egyértelmű kapcsolatot a név és a jelölt hely között, és „mesterséges” neveket adtak. A látszólag közigazgatási eljárás politikai lépéssé vált, amelyet a közterek fölötti gyakorlati és jelképes ellenőrzés igénye határozott meg, egyben a névadók világnézetét, befolyásukat is kifejezte.⁴ E tanulmány elsősorban az emlékeztető (commemorative) vagy tiszteleti (honorific) utcanevekkel⁵ foglalkozik. Ezek fontosnak tartott történelmi szereplőket, eseményeket, időpontokat, ideológiai értékeket örökítenek meg, így a mindenkori hivatalosan elismert, kanonizált történelem jegyzékét adják.

Ha ezeket jelként értelmezzük, akkor esetükben nem csupán az utca a jelölt, hanem például az a történelmi személy is, akiről azt elnevezték.⁶ Míg a nyelvi tájkép, és azon belül az utcanevek fontos feladata az azonosítás, megkülönböztetés, helyhez kötés (lokalizáció), az emlékezeti nevek esetében ez háttérbe szorul a szimbolikus szerep, a fennálló társadalmi rend politikai-kulturális értékeinek megjelenítése

Street names as monuments in the South African cityscape. *Image and Text*, Volume 19, Issue 12, 2012. 83.

² Az utcanevekről I. pl. Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete. In: Szerk. Kálmán Béla – Sebestyén Árpád : *Magyar nyelvjárások XIII.* Debrecen: KLTE, 1967. 3–28.; Kálmán Béla: *A nevek világa.* Debrecen: Csokonai, 1989. 160–166.

³ Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. *Journal of Language and Psychology*, Volume 16, Issue 1, 1997. 23–49. doi:10.1177/0261927X970161002. Az utcanevek vizsgálatához a nyelvi tájkép keretrendszerében I. pl. Tan, Peter K. W.: Challenges to Nationalism in Language Planning. Street Names in Malaysia. In: Glasgow, Gregory Paul – Bouchard, Jeremie (eds.): *Researching Agency in Language Policy and Planning.* New York: Routledge, 2018. 61–83.

⁴ Azaryahu, Maoz: The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*, Volume 14, Issue 3, 1996, 313. doi: 10.1068/d140311

⁵ A tanulmány a továbbiakban a két kifejezést azonos értelemben alkalmazza.

⁶ Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz: The Urban Streetscape as Political Cosmos. In: Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz (eds.). *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place.* London and New York, NY: Routledge, 2017. 8.

mögött.⁷ Pedig az utcanevek leginkább a földrajzi egységek elkülönítésére, egyéni megjelölésükre, a tájékozódás segítésére és a tér rendezésére szolgálnának. A Magyarországon található számtalan Ady Endréről, Baross Gáborról vagy Kossuth Lajosról elnevezett utca ugyanúgy nem mond semmit a megnevezett környékről, mint a napjainkban is használt közel nyolcszáz, Lenin nevét hordozó városi hely-név Fehéroroszországban.⁸

Az utcák elnevezése a tiszteletadás formájaként az újkorban terjedt el. Először a 17. század elején Párizsban került erre sor.⁹ Szintén a francia fővárosban jelent meg az utcanevek megváltoztatásának gyakorlata,¹⁰ ami a forradalmak szinte elengedhetetlen velejárójává, a rendszerváltások kinyilvánításának egyszerű, olcsó és gyors módjává vált. (Szemben a jóval körülményesebb szobordöntésekkel és -állításokkal). Az új politikai berendezkedések általában fontosnak tartották az előzővel való szakítás minél látványosabb bemutatását csakúgy, mint saját hőseiknek ilyen formán való megörökítését. Erre kiválóan alkalmasnak bizonyultak az utcanevek, amelyek így a propaganda látványos, nagy visszhangot kiváltó eszközei lettek: jelezték a hatalmi viszonyok, a társadalmi, politikai intézmények gyökeres átalakulását, a múlttal való leszámolást, egy új korszak beköszöntét.¹¹

Az utcanevek „hatékonyága” éppen közönséges voltukban rejlik. Az utcák a mindennapi élet megszokott szinterei, akarva-akaratlanul találkozunk nevükkel, használjuk őket, de szinte senki sem figyel üzenetükre, és nem tekintik őket a hatalom eszközeinek. Látszólagos hétköznapiságuk, jelentéktelenségük, különféle összefüggésekben történő rendszeres és reflektálatlan használatuk miatt erős ideológiai szerepük van. Képesek a köztereken az „egyszerű” emberek számára is nap mint nap bemutatni az uralmon levő rendszer világméretű, múltból alkotott felfogását, ami így kézzelfogható és meghitten ismerős lesz, a járóelők magától értetődőnek fogadják el. A nevek által sugallt kánont tudattalanul sajátítják el az állandó használat közben.¹²

⁷ Landry – Bourhis, 1997.

⁸ Basik, Sergei: Rethinking the toponymic politics in Belarus in the 20–21 centuries: toward the post-colonial perspective. *Journal of Geography, Politics and Society*, Volume 10, Issue 3, 2020. 12. doi: 10.26881/jpgs.2020.3.02

⁹ Cousin, Jules – Lacombe, Paul: De la nomenclature des rues de Paris. *Mémoires de la société l'histoire de Paris et de l'île-de-France*, Volume 26, 1899. 4–5.

¹⁰ Uo. 8 – 9. Hunt, Lynn: *Politics, Culture and Class in the French Revolution*. Berkeley: University of California Press, 1984. 20–21.; Ferguson, 1988. 390–391.

¹¹ Azaryahu, 1996. 318.; Azaryahu, Maoz: Naming the past: The significance of commemorative street names. In: Berg, L. D. – Vuolteenaho, J. (eds.): *Critical toponymies: The contested politics of Place naming*. Burlington: Ashgate, 2009. 59–60.

¹² Palonen, Emilia: Canonisation and Recanonisation in Hungarian Street Names. In: Dobos István – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Kánon és kanonizáció. Tanulmányok az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus kánon-szimpoziumának anyagából*. Debrecen: Csokonai, 2003. 150.

A történelmet megjelenítő utcaneveknek köszönhetően a múlt a jelen valóságának elválaszthatatlan részévé válik, a természetesség látszatát nyeri el – ami a leginkább kívánatos hatás a múlt legitimáló szerepét tekintve. Az emlékművekkel szemben az utcanevek nem hordoznak magasztos üzenetet, nem idéznek elő indulatokat, nem járja át őket emelkedettség, nincsenek érzelmekkel telítve. Mivel az élet látszólag politikamentes területein jelennek meg, beépülnek a közösségi élet bensőséges világába, általuk az uralkodó ideológiai struktúrák a mindennapi tevékenységek körében bukkannak fel. Így a tiszteleti utcanév a modern politikai kultúra alapvető jellegzetességévé, a városi tér pedig virtuális politikai helyszínévé lesz.¹³

A 18. század második felétől a tér egyre nyilvánvalóbban jogi-politikai fogalom is, egy bizonyos fajta hatalom által ellenőrzött mező.¹⁴ A Michel Foucault által bevezetett biohatalom elméletének megfelelően ekkortól újfajta hatalomgyakorlási mód terjedt el, amely már nem az egyéni, hanem a társadalmi, kollektív test fölötti uralomra törekedett. Ennek jegyében törekedett a térbeli kormányzás kiterjesztésére, a kiszámítható tér létrehozására, amit például a térképezés, kataszteri felmérések, besorolások, házszámok, lakcímek, postai irányítószámok, később a geokódok rendszerének kialakítása szolgált. Az utcanevek ezekkel együtt egy olyan geolokációs rendszer részét képezik, amely lehetővé teszi a hatalom számára az egyszerűbb adóztatást, a rendfenntartást, a közszolgáltatások teljesítését, a vállalkozásoknak pedig a lehetséges fogyasztók célzott azonosítását.¹⁵

A tér társadalmi termék, amely egy-egy korszak társadalmi viszonyait, értékrendjét, ideológiáját tükrözi, és egyben befolyásolja azokat.¹⁶ A tiszteleti nevek előtérbe kerülésével az utcanevek (az egyéb feliratokkal együtt) olyan rendszert alkotnak, amelyet a hatalom hozott létre a városi tér „nyelvi tájja” változtatása érdekében. Ebben a tájban az utcaneveket a közterekre írt szöveggént (city-text) értelmezhetjük, annak az értelmezési mezőnek (szemioszféra¹⁷) a részeként, amit folyamatosan írnak, olvasnak és újrainak. Ez térben tárja elénk a politikai értékrendet, mutatja be a történelmi emlékeket, magasztalja a nemzeti hősokeket, nagyságokat.

¹³ Azaryahu, 1996. 321.

¹⁴ Erről l. pl. Foucault, Michel: *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings. 1972–1977*. New York: Pantheon, 1972. 68.

¹⁵ Erről l. pl. Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz: Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-name Studies. *Progress in Human Geography*, Volume 34, Issue 4, 2010. 460–461. doi: 10.1177/0309132509351042. Rusu, Mihai Stelian: Street Names through Sociological Lenses. Part I: Functionalism and Conflict Theory. *Social Change Review*, Volume 18. 2020. 152. doi: 10.2478/scr-2020-0001. Magyarul l. pl. Takács Ádám: Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója. In: Cieger András (szerk.): *Kötörők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest: Atelier, 2009. 17–20.

¹⁶ Nikitscher Péter: Tér, hatalom, szimbólumok: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfoglalás Budapesten a városegysítéstől napjainkig. In: Düll Andrea – Izsák Éva (szerk.): *Tér-rétegek. Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest: L'Harmattan, 2014. 77.

¹⁷ A fogalomról l. Jurij Lotman: *Kultúra és intellektus*. Budapest: Argumentum, 2002. 89–118.

Míg a szobrokat a megemlékezések, ünnepélyek összefüggésében lehet „olvasni”, az utcanevek mindennapos tevékenységekbe ágyazódnak. Olyan diskurzív alakzatok, amelyek kézzelfoghatóvá teszik a hatalom ideológiai világmépét, miközben fontos szerepet játszanak a közösségi emlékezet létrehozásában és megerősítésében (text of memory).¹⁸

Akárcsak a szobrok, az emlékművek, az épületek, az utcanevek is a semleges közterületek szimbolikus jelentőséggel bíró „újrakódolásának”,¹⁹ a közösség történetével összeforró, nemzeti jelleget öltő „szakrális” terekké formálásának eszközei.²⁰ E nevek magukon viselik azon időszak lenyomatát, amikor megalkották vagy módosították őket, tükrözik egyes korszakok sajátos emlékezetkultúráját, annak változásait.²¹ Az elnevezés alkotó lépés, amely identitást kölcsönöz valami korábban névtelennek, vagyis ismeretlennek. Mivel az utcanevek a társadalmi rend legitimálását is szolgálják, egy ideológiailag vezérelt folyamat részeként összekapcsolódik bennük tér, politika, emlékezet és identitás.²²

A hely az identitás egyik meghatározó eleme, hiszen az emberek magukat bizonyos helyekhez való kötődés révén fejezhetik ki. A valahová tartozás érzése, az oda kapcsolódó tapasztalatok, emlékek a közösségi érzés meghatározó elemei.²³ A hely nem pusztán geometriai adatokkal meghatározható térbeli pont, hanem jelentések sokaságával átszótt dinamikus társadalmi konstrukció, amelyet a történelem alakít, majd formál újjá.²⁴ Az utcanevek erőteljes képeket, értelmezéseket idézhetnek meg, hozzájárulhatnak a helyeknek való értelemdadás folyamatához, a valahová tartozás tudatának kialakulásához, a társadalmi tér létrehozásához.²⁵

¹⁸ Azaryahu, Maoz: *The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming. ACME: An International E-Journal for Critical Geographies*. Volume 10, Issue 1, 2011. 30.; Rusu, Mihai Stelian: *Street Names through Sociological Lenses. Part II: Constructionism and Utilitarianism. Social Change Review*, Volume 19, Issue 2, 2021. 1–29. doi: 10.2478/scr-2021-0001. Minderről magyarul ld. Nikitscher, 2014. 77.

¹⁹ Nikitscher, 2014. 79.; Szívós Erika: *Utcanevek és utcanevváltozások: Térpolitika, érzelmi kötődés és generációs azonosulás*. In: Papp Barbara (szerk.): *Lélek és történelem: örökség*. Az ELTE BTK Történeti Intézet Gazdaság- és Társadalomtörténeti Tanszékének konferenciája (2019. december 5.) Budapest, 2021. 199–200.

²⁰ Ahogyan egy amerikai szerző fogalmaz: „Not only signs to the city, street names are very much signs of the city.” Ferguson, 1988. 386.

²¹ L. erről magyarul pl. Barna Gábor: *A világ megszerkesztése. Szimbolikus és való világok*. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón*. A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai. Szentendre, 2000. 693–694.

²² Azaryahu, Maoz: *Name-Making as Place-Making*. In: Caiazzo, Luisa – Coates, Richard – Azaryahu, Maoz (eds.): *Naming, Identity and Tourism*. Cambridge: Scholars Publishing 2020. 11–13.

²³ Helleland, Botolv: *Place Names and Identities. Oslo Studies in Language*, Volume 4, Issue 2, 2012. 95–116. doi: 10.5617/osla.313.

²⁴ Azaryahu, 2020. 11.

²⁵ Alderman, 2008 196.

A mindenkori hatalom térpolitikájának részeként az utcanevek szerepéhez jutottak a 19. században kialakuló modern nemzeti identitás, a tömegek nemzeti öntudatának, hazafias érzéseinek és az államhoz való lojalitásának a megerősítésében is (nationalization of the masses)²⁶. A nacionalizmus kulturális formákba ágyazódott, miközben a kor egyik fő kihívása Európában az egységes nemzeti kultúra megteremtése volt. Ezt célozta a hivatalos nyelv, a nemzeti szimbólumok (például himnusz, zászló) bevezetése, elfogadtatása, megemlékezések, ünnepek lebonyolítása, művészeti alkotások (emlékművek, festmények, zene) szerepének megváltozása. Az értelmiségiek és a politikusok felismerték az azonosulásra alkalmas közös történelem kialakításának, megismertetésének és elfogadtatásának kiemelt szerepét a polgári nemzetépítés során. Ezt épületek, szobrok, utcanevek is megjeleníthették – ezzel a történelmet mintegy a „tájba térképezték”, megtöltötték a teret a múlttal és annak mítoszaival. A hatóságok az utcaneveken mutathatták be a követendőnek ítélt hősöket, példaképeket, rajtuk keresztül pedig a polgári értékeket, mint a hősiesség, önzetlenség, hazaszeretet, jótékonykodás, haladás, sikeresség, rend, szolidaritás.²⁷

A dicsőséges múlt megismertetése ugyanis nem volt öncélú, a század nagy tervét, az egységes nemzet és annak állama létrehozását szolgálta. Az átélhető nemzeti tudat, a közösséget teremtő emlékezet képes volt társadalmi összetartozást erősíteni. A történelmi emlékhelyek fontos szerepet játszottak a közösség és a környezete kapcsolatában, a haza fogalmának kialakulásában, ahol otthonosan érezzük magunkat. Az utcák elnevezésének „kimondott és hangsúlyos” szándéka „a nemzeti történelmi múltra való szüntelen és erőteljes emlékeztetés.” Az ugyanabban a korszakban elterjedő szobrokkal és emléktáblákkal együtt a hatalom által alakított „nemzetiidentitás-politika” fontos eszközei, amelyek határozott jelentéssel ruházták fel a városi teret: általuk is megvalósult annak rendszerint egybeeső „nemzetiesítése és történelmiesítése.”²⁸ Így az utcanevek is hozzájárulhattak a nemzetállamok legitimitásának megerősítéséhez. Néhol lázas sietséggel láttak munkához, és a korszakban elterjedő utcanévtáblákra túlnyomórészt már személyneveket írtak. Másutt óvatosabbak voltak a változások terén, de mindenütt elterjedtek az emlékezeti elnevezések.

²⁶ Erről részletesebben I. Mosse, George L.: *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York: Howard Fertig, 1975.; Burke, Peter: *Lay History: Official and Unofficial Representations, 1800–1914*. In: Macintyre, Stuart – Manguashca, Juan – Attila, Pók (eds.): *The Oxford History of Historical Writing*, Volume 4: 1800–1945. Oxford University Press 2011. 126–127.

²⁷ Azaryahu, 1996. 320.; Leitner, Helga – Kang, Petei: *Contested urban landscapes of nationalism: The case of Taipei*. *Ecumene* Volume 6, Issue 2, 1999. 216–217. doi: 10.1191/096746099701556178

²⁸ Gyáni Gábor: *A város és az imaginárius történelem*. *Irodalmi Szemle*, 2013/6. 14–17. Ld. még: Szívós 2021, 200.

A 19. századtól az utcaelnevezés egyben emlékeztető aktus lett, általa a köztér a történelem hivatalos változatát tükrözte, ezért e neveket a köztéri emlékművek közé sorolhatjuk (monumentalisation).²⁹ Az utcanevek összekapcsolták a konkrétat és az elvontat, emlékezhelyekké váltak, fizikai valóságukon túl gyakorlati szereppel bírtak, miközben jelképes tartalmat is hordoztak. Ezek az egymással kölcsönhatásban levő elemek tették igazán beszédessé e mára már megszokott, hétköznapivá vált neveket.³⁰

A 20. századra az új nemzetállamok megjelenésével a városi terek minden korábbinál erősebb ideológiai racionalizálása valósult meg, a nevek átpolitizálása és a gyakori rendszerváltások bizonytalanságot okoztak az utcanevek terén. A mindenkori hatalom eszméit tükröző nevek elvesztették kapcsolatukat az általuk jelölt hellyel, és a rendszerváltások alkalmával könnyen megváltoztathatókká váltak. Ilyenkor a helynevek tisztogatására kerülhetett sor, az utcák újrakeresztelése „forradalmi szertartássá” lett.³¹

A nyelvi tájképben nyelvi ideológiák konkretizálódnak.³² A többnemzetiségű területeken figyelemre méltó az utcanévtáblákon szereplő nyelvek száma, azok sorrendje, de az is, miként szerepelnek a nevek a különböző nyelveken (például Petőfi utca vagy strada Petőfi, esetleg Munkacsevői utca). Mindez az egyes nyelvek helyi presztízsét, az előtérbe helyezésükre vagy éppen eltüntetésükre tett próbálkozásokat jelzi, hozzájárulhat a nyelv megtartásához,³³ vagy éppen elősegítheti a többségi nemzet fölényének kinyilvánítását, ezen keresztül pedig az asszimilációt. A hatalom szimbolikus megalapozását szolgáló tiszteleti utcanevek ilyen esetekben a politikai ellenállás célpontjává válhattak. Velük szemben a helyi közösségek által használt alternatív utcanevek a fennálló rendszerrel szembeni elégedetlenséget mutatták, a társadalmi igazságosság eszközei lehettek. A kirekesztett, áldozattá vált csoportok a helyneveket saját büszkeségük és identitásuk megerősítésére, egyben országaik és közösségeik történelmének rehabilitálására használták.³⁴

²⁹ Swanepoel, 2012 83.; Berecz Ágoston: *Chapters from the Political Life of Names the Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary*. A Dissertation in History. Budapest: CEU, 2017. 175.

³⁰ Az utcaneveket emlékezhelyként tárgyalja például: Milo, Daniel: *Le Nom des Rues*. In: Nora, P. (ed.): *Les Lieux de Mémoire: La Nation*. Paris: Gallimard, 1986. 283–315.

³¹ Azaryahu, 2020. 17. Rusu, 2020. 155.

³² A nyelvi ideológiáról részletesen l. Shohamy, Elana: *Language policy. Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge, 2006.

³³ Bartha Csilla – Petteri Laihonon – Szabó Tamás Péter: Nyelvi tájkép kisebbségben és többségben: egy új kutatási területről. *Pro Minoritate*, 2013/3. 16–17.

³⁴ Alderman, Derek H.: Naming Streets, Doing Justice? Politics of Remembering, Forgetting, and Finding Surrogates for African American Slave Heritage. In: Sungjae Choo (ed.): *Geographical Names as Cultural Heritage*. Kyung Hee University Press 2015. 204–205. Minderről magyarul l. pl. Cserniczkó István: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2015/1–2. 71–84.; Cserniczkó István. *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár: Autdor-Shark, 2019.

A várost „hazafias polgársága a magyar nemzeti jellem ígéző mezébe öltözteti.” Utcanevek a magyarosítás szolgálatában

A nemzetépítés során kiemelt szerephez jutott az anyanyelv használata. Magyarországon annak hivatalossá tétele, majd minél szélesebb körben való terjesztése fontos célkitűzés volt a reformkorban, majd a kiegyezést követően. Az 1830-as évek elején Pozsonyban és Budán is megjelentek a magyar-német kétnyelvű utcanevtáblák (az előbbi helyen a magyar felirat szerepelt felül).³⁵ Az 1848-as forradalom idején Budán az új utcaneveket csupán magyarul írták ki, miközben a német lakosok száma többszöröse volt a magyarokénak.³⁶ Amikor ezt szóvá tette egy helyi lap, fenyegető hangnemű cikk jelent meg arról, hogy az utcanevek kétnyelvűsége törvénytelen, hiszen a magyar a hivatalos nyelv.³⁷ Hamarosan fordult a kocka, és ismét németekké váltak e nevek. Majdnem tíz évet kellett várni, amíg a budai tanács ismét döntött a kétnyelvűségről, hiszen a magyar felirat „úgy megilleti Budát, mint a magyar nadrágot a vitézkötés.”³⁸ Ugyanebben az időben a Sopronban kihelyezett első utcanevtáblák német nyelvűek voltak.³⁹ A főváros még évtizedekig német többségű maradt, az utcanevek az 1870-es évek közepétől váltak magyar egynyelvűekké.⁴⁰ A német nevek használata a század végén is előfordult, ezért a budapesti újságírókat tömörítő Otthon Írói Kör felhívást intézett a német nyelvű sajtóhoz annak érdekében, hogy a települések és az utcák neveit kizárólag magyarul írja. A kezdeményező Hegedüs Lóránt író, országgyűlési képviselő a javaslatot azzal indokolta, hogy „Budapesten nyilvános helyen, tisztán rossz szokásból, még most is mennyi az idegen szó.”⁴¹

Nem csupán Magyarországon, de a Lajtán túl is vitákhoz vezettek a többnyelvű utcanevtáblák vagy éppen azok hiánya. 1892-ben Prágában a városi tanács a kétnyelvű utcanevtáblákról eltávolította a német feliratokat, ami heves tiltakozásokat váltott ki, végül több évnyi jogi eljárást követően jóváhagyták a döntést. Szarajevóban 1911-ben a helyi parlament háromnyelvű, szerb, horvát és bosnyák (cirill, latin és arab betűs) feliratokat szavazott meg. Ezt a birodalmi testületek megvétőzták, végül alkotmányos válságtól tartva beadták a derekukat.⁴²

³⁵ Utcák nevei Budán és Pozsonyban már magyarul is. *Társalkodó*, 1832. december 8. 392.

³⁶ *Az 1850. és 1857. évi népszámlálás*. Budapest: KSH, 1993. 62.

³⁷ Belföld. *Reform*, 1848. május 4. 71.

³⁸ *Pesti Napló*, 1858. augusztus 28. 2. Mi újság? *Vasárnapi Újság*, 1858. szeptember 5. 430.

³⁹ Haladunk hátrafelé. *Vasárnapi Újság*, 1858. október 17. 503.; A régi soproni utca képe... *Sopronvármegye* 1923. szeptember 6. 2.

⁴⁰ Schmall Lajos: *Budapest utcái és terei. Adatok a budapesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez*. Budapest: Ifj. Nagel Ottó biz. 1906. 107.

⁴¹ Az Otthonból. *Budapesti Hírlap*, 1901. február 27.

⁴² Berecz Ágoston: The Language of Street Signs in Dualist Transylvania and the Banat. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, Volume 11, Issue 2, 2019. 25–26. doi: 10.2478/ausp-2019-0010.

Míndez jelzi, miként növekedett meg az utcanevek szimbolikus jelentősége a 19. század közepétől, amikor az elnevezések hatósági jogkörre váltak. Ezzel Magyarországon is fokozatosan áttértek a természetes indítékú névadásról a kiemelkedő személyiségek iránti tiszteletet kifejező utcanevekre. Pest képviselő-testülete már 1867-ben bizottságot küldött ki ez ügyben. A felmerülő nevek a kor történeti emlékezetének hű képét adták, hiszen a testület feladata a „helytelen” vagy „dísztelen” elnevezések felcserélése lett történelmi emlékekkel.⁴³ A fővárosban 1870-ben az akkor létrehozott Fővárosi Közmunkák Tanácsa kapta meg az utcanévadás jogát, ám a városi tanács két tagja is részt vehetett az ezzel foglalkozó bizottság munkájában. Vidéken viszont a választott helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozott a kérdés, ami több ízben parázs vitákhoz vezetett. Ilyenkor akár az is előfordulhatott, hogy döntőbíróként a belügyminiszter mondta ki a végső szót.⁴⁴

Ezekre az el- és átnevezésekre alkalmat adhatott hírességek (mint Széchenyi, Teleki László, Erzsébet királyné, Kossuth vagy akár egy polgármester) halála, valamely évforduló (például az 1848–49-es forradalom és szabadságharc 50 éves évfordulója, a király 80. születésnapja vagy egy püspök születésének 100. évfordulója). Egy-egy különleges alkalom (például a királyi pár látogatása Pesten, Baross Gábor díszpolgárrá avatása a fővárosban, Rákóczi és bujdosó társainak újratemetése) szintén lehetőséget nyújthatott az elnevezésekre. Idővel a lakosság is méltatlannak, maradinak érezte a korábbi utcaneveket, és azok tiszteleti nevekre történő megváltoztatását kezdeményezte, illetve természetesen az önkormányzatok különböző bizottságai is javaslatokat tehettek ez ügyben. Az új típusú utcaneveket a korszakban a települések fejlődésének jeleként értékelték, ahogyan Aradon leszögezték: azokra „városunk modernizálása szempontjából valóban szükség van.”⁴⁵ Gyakorlati szempontok is közrejátszhattak az elnevezéseknél, hiszen sok településen nem léteztek utcanevek, ami gátolta a tájékozódást vagy például a posta működését. Több helyen azokat a mai értelemben vett házsámozással, a páros és páratlan oldalak megkülönböztetésével együtt vezették be. A városrendezési, csatornázási munkákat vagy éppen a közigazgatási felosztás megváltoztatását is összekapcsolhatták az utcák el- vagy átkeresztelésével.

A korszakban rohamosan növekvő, a falvak számára is mintát szolgáltató városok amúgy is egyre szaporodó utcáinak méltó neveit a magyar történelem és

⁴³ Idézi Takáts Rózsa: A fővárosi utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In: *Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1985. 296.

⁴⁴ Ez előfordult például 1887-ben Budapesten, 1899-ben Kolozsváron vagy 1908-ban Aradon. A fővárosi közmunkák tanácsa. *Építő Ipar*, 1887. december 11. 518.; A modern Kolozsvár. *Magyarország*, 1899. június. 6. 9.; Ficzy Dénes: Aradi utcanevek változásai. In: Uő: *Válogatott írások. (Séták, rejtélyek, utcanevek és mások)*. Arad: Aradi Kölcsey Egyesület, 2005. 131.

⁴⁵ Arad város közgyűléséből. *Alföld*, 1880. július 11. 1.

irodalom lapjain vélték megtalálni. A köztetek nemzeti tartalommal való feltöltése (nemzetisítése) összekapcsolódott a haladással; az urbanizáció, a polgárosodás együtt járt a magyarosodással. Különösen a nemzetiségi területeken volt fontos a városok magyarrá tétele, vagy meglévő magyar jellegük erősítése, az utcanévadásnál itt gyakran még hangsúlyosabbá vált a nevek magyarsága, a dicsőséges múlt megjelenítésére való képességük.

A vegyes lakosságú Bánságban Löw Lipót szegedi főrabbi javasolta 1872-ben „az eddig többnyire semmit sem mondó elnevezések magyar történelmi nevekké való fölcserélését,” és a történelmi nevezetességű helyek magyarzó táblákkal való megjelölését.⁴⁶ Ennek érdekében a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat részletesen megindokolt javaslatot készített Temesvár 36 utcájának átnevezéséről, a kihelyezendő táblákról.⁴⁷ Az elsősorban németek lakta városban mindez még korainak bizonyult, a magyarajkúak aránya ekkor 20% körül volt. Az „epedve óhajtott” változtatásokat „jobb időkre” kellett halasztani, mikor majd remélhetőleg „egy hazafias szellemben nevelt és művelt polgári sarjadék, ama történelmi nevek hangzásával általánosan rokonszenvezni, jelentésüket magyar nyelven megérteni, s azokhoz magyar lélekkel ragaszkodni megtanul.”⁴⁸

Nagybecskerekén, Torontál megye székhelyén több mint száz közterület nevét magyarosították, ezek körülbelül fele kapta nevét a magyar múlt „fénylő alakjairól” – miközben a magyarok aránya hasonló volt, mint Temesváron (sok német, szerb és román is élt a településen).⁴⁹ A változásokat indítványozó Szentkláray Jenő történész a magyar állameszme fontosságát hangsúlyozta, a nevek is azt fejezték ki, hogy „Magyarország összes lakossága politikailag egy, s nemzetileg összetartozó testületet képez, mely a magyar nyelv állami fenségét egyedülinek és kizárólagosnak vallja, és ezen az anyahazától egykoron elidegenített délmagyarországi részeket a magyar szent korona birodalmához lényegesen és elválaszthatlanul tartozóknak elismeri.” A változásokat megörökítő füzet helytörténeti áttekintést adott, szerzője pedig részletesen megindokolta az elnevezéseket, melyekkel a várost „hazafias polgársága a magyar nemzeti jellem ígéző mezébe öltözteti”. Ezzel jelezték, hogy „Magyarországon vagyunk és magyar állami életet élünk [...] megértettük a nemzet politikai egységének s összetartozásának szükségességét, feladatát és hivatását [...] át vagyunk hatva a magyarosodásnak,

⁴⁶ Szentkláray Jenő: *Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon*. Temesvár: Magyar testvérek, 1872. 4–5. Később Löwről is utcát neveztek el, amit aztán a II. világháború alatt átneveztek. L. Megváltoztatják Szegeden a zsidókról elnevezett utcák nevét. *Függetlenség*, 1942. április 18. 4.

⁴⁷ Temesvár város tereinek és utcáinak új elnevezése. *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, 1875/1. 26–34.

⁴⁸ Szentkláray, 1872. 15.

⁴⁹ *A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve II*. Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882. 309.

az állami egyéolvadásnak nemzeti közérzetétől.” Az asszimiláció folyamatában kiemelt szereppel bírt a történelem, amely „zarándok életünk legjobb mestere; tündöklő vezércsillag, hogy kitűzött pályánkon a helyes irányt el ne tévesszük.” Erre emlékeztettek a várost „külsőleg” a magyar „korona és állam, az alkotmány és szabadság specifikus bélyegével ékesítő” nevek. E mellett „szívünk érzelmeit” is hasonlóképpen kell nevelni és idomítani, hogy a „most már magyar jellegű” város „falai között soha senkinek eszébe ne jusson másnak tartani magát, mint Magyarország hú alattvalójának.”⁵⁰

Zentán 1876-ra az utcanevek egyharmadát nevezték el egykori jeles közéleti szereplőkről; e nevek száma a korszak végére megduplázódott, arányuk is nőtt.⁵¹ Szabadkán 1884-ig 39 történelmi és politikai személyiség neve került fel az utcanévtáblákra.⁵² Szilágyi, egy nyugat-bácskai telepes falu „átmagyarosodását” ugyancsak költők és államférfiak nevét viselő utcák és magyar dűlőnevek jelezték.⁵³ Eszéken utcát neveztek el a hivatalban lévő bánról és az akkori magyar miniszterelnökről is.⁵⁴ A millennium alkalmából a kétharmadrészt horvátok által lakott Légradon az összes utca nevét magyarrá változtatták, sokat jeles személyiségekről (Árpád, Zrínyi, Petőfi, Deák, Kossuth) neveztek el.⁵⁵

Szintén a magyarosodás nevében cserélték ki a felvidéki Besztercebányán a német utcanévtáblákat magyar nyelvűekre, miközben a magyar anyanyelvűek aránya csak 16% volt (a németeké 19%, a szlovákoké 60%).⁵⁶ A bánáti Lippán a következő évben lettek egynyelvűek a táblák,⁵⁷ pedig ott a magyarok aránya csupán 11% volt.⁵⁸ Ezek az utcanevek a szimbolikus térfoglalást hirdették a Maros mentén valamivel feljebb fekvő Déván is, ahol a magyar lakosság aránya 40% alatt maradt. Egy kolozsvári lap felháborodva írt arról, hogy egyáltalán felmerült a magyar mellett a román feliratok kérdése.⁵⁹ Ugyanakkor a bánáti Lugoson kétnyelvű, a város egyik

⁵⁰ Szentkláray Jenő: *Nagy-Becskerek utczáinak és tereinek magyarosítása. Vonások a vidék és város történetéből.* Nagybecskerek: Pleitz Fer. Pál, 1879. L. még: *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, 1879/4. 202–203.

⁵¹ Pejtin Attila: *Zenta utcanévtáblái.* Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 2003. 34

⁵² Papp Árpád: A szabadkai terek, utcák és szobrok „területszerző” funkciója. In: Cseri Miklós – Bereczki Ibolya (szerk.): *Ház és Ember.* A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 25. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2013. 39.

⁵³ A délvidéki telepítés. *Budapesti Hírlap*, 1907. szeptember 8. 34.

⁵⁴ Új utcanevek Eszéken. *Pesti Hírlap*, 1895. október 30. 10.

⁵⁵ Az ünneplő vidék. *Pesti Napló*, 1896. május 6. 5.

⁵⁶ Besztercebánya. *A Hon*, 1880. május 12. 2.

⁵⁷ Sciri Scurte. *Familia*, 1881. január 25, 51.

⁵⁸ A románoké 49%, a németeké pedig 36%. *A magyar korona*, 1882. 288.

⁵⁹ „A képviselőlet nagyobb része természetesen csak a magyar felírást védte, s hogy ez fogadtatott el az is természetes, de hogy Déva város közgyűlésén ilyen kérdésben még vita is lehessen, az már nem természetes!” Nyelvkérdés Déván. *Ellenzék*, 1886. január 8. 3.

felében magyar-román, míg a másikban magyar-német nyelvű táblákat helyeztek ki 1891-től.⁶⁰ Versecen háromnyelvűek (német, magyar, szerb) voltak a táblák.⁶¹

Természetesen nem csupán a feliratok nyelve számított, az ott megörökített személyek kiléte, az általuk közvetített múltkép sem volt közömbös. Egy friss kutatás szerint az Alföld 50 településén (ahol a legnagyobb a magyar lakosság súlya) az úgynevezett „függetlenségi” történetszemlélet az emlékezeti utcanevék 40%-án jelent meg. Az arány az erdélyi magyar városokban is igen magas (35%), míg a két bánásági megye egyes lakosságú városaiban közel azonos számban neveztek el utcákat „függetlenségi” és Habsburg személyiségekről (13–14%).⁶²

Erdélyben tehát a dualista korszak végére mindenütt a helységhez nem köthető magyar nemzeti hősök uralták a városi köztereket. Kivételt a szász települések, valamint az örmény Erzsébetváros jelentett – ezek helyi személyiségeket választottak, akik kifejezték a város etnikai összetételét. Két szász városban (Szászrégen, Szászsebes) egyáltalán nem alkalmaztak emlékezeti utcanevet.⁶³ A többségében németajkú városokban több helyütt nem sikerült az államnyelv fölényét sem érvényesíteni. Míg Brassóban 1887-től háromnyelvű (német, magyar, román) utcanév-táblákat helyeztek ki,⁶⁴ Nagyszeben, Medgyes, Beszterce vagy Segesvár ellenállt a magyarosításnak, németek maradtak az utcanevék.⁶⁵ Nagyszebenben egyetlen magyar személyiségről, királyról sem volt utca elnevezve. Ugyanitt viszont 1909-ben Andrei Şaguna születésének 100. évfordulója alkalmából a Mühlgasse (Malom utca) felvette az ortodox püspök nevét (ami „kellemes meglepetést” váltott ki román részről).⁶⁶ Segesváron évekig folyt a huzavona a magyar elnevezések érdekében (a magyarok aránya ekkor 23%).⁶⁷ A magyar sajtó szerint ez a város „hazafiatalanságát” bizonyította.⁶⁸ A német többségű helyi képviselőtestület a háromnyelvű

⁶⁰ Jakabffy Elemér: Krassó-Szörény vármegye története. Különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre. *Magyar Kisebbség*, 1940/23. 535.

⁶¹ Berecz, 2017. 240.

⁶² Uo. 216–218, 230.

⁶³ Uo. 214, 230–231.

⁶⁴ Bartos-Elekes Zsombor: Múltidéző utcanevünk. Kolozsvár és Brassó az utóbbi másfélszáz évben. *Névtani Értesítő*, 43. (2021) 117.

⁶⁵ Petőfi emléktábla Nagyszebenben. *Budapesti Hírlap*, 1909. július 4. 12.; Feljegyzések Nagyszebenről. *Kolozsvári Tükör*, 1916. május 11. 3.; Berecz, 2017. 240.; Rusu, 2021.

⁶⁶ Noutăţi. Strada Şaguna. *Telegraful Roman*, 26. septembrie/ 9 octombrie 1909. 429. Az utca elnevezésének történetéről részletesebben I. Abrudan, Mircea: *Ortodoxie și luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire*. Sibiu: Andreiana, 2015. 435–442. Pancratz, Arnold: *Die Gassennamen Hermannstadts. Ein Kulturbild*. Hermannstadt: Krafft & Drotleff, 1935.

⁶⁷ „A segesvári utcanevék. *Magyarország*, 1908. november 10. 17. Segesvár város. *Az Ujság*, 1908. december 22. 25.; Segesvár ismét – Schässburg? *Az Ujság*, 1910. november 10. 11.

⁶⁸ Segesvár németsege. *Magyar Polgár*, 1902. szeptember 24. 4.

elnevezéseket pártolta (hiszen a románok valamivel többen voltak, mint a magyarok),⁶⁹ ám a határozat megvalósítása elhúzódott, azt 1912-ben felfüggesztették.⁷⁰

Az utcanévmagyarosítással szembeni ellenállásról az ország másik végéből is van tudomásunk. Míg 1907-ben a túlnyomórészt horvátok által lakott Muraközben, így Csáktornyan vagy Perlakon már magyar tiszteleti neveket lehetett olvasni az utcanévtáblákon, addig Drávavásárhelyen hiába indítványozta azt a lelkes tanító. „A magyar érzést, a magyar hazához való tartózkodóságot” kifejező előterjesztést a képviselőtestület leszavazta. A helyi magyar lap vezércikkben háborgott a történetek felett: a külsőségek fontosak, mivel a „belső érzelmeket” jelenítik meg, amelyek „folyton ébren tartják” a népben a tudatot, hogy Muraköz „az anyaország integráns területe.” A szerző hasonlóan fogalmaz, mint ahogyan az évtizedekkel korábban kelt nagybecskereki füzetben olvashatjuk: a magyar múltat megjelenítő utcanévek a hazához való hűséget fejezik ki, bevezetésükben pedig „felemelő diadalát láttuk volna a magyarság ügyének.” A meghíusult átnevezés egyben alkalmat nyújtott számára a határ mentén „elégedetlenséget szító” horvátok elleni éles kirohanásra, miközben az emlékeztető utcanévek nevelő hatását is magasztalta: „Mily tanulságosak volnának ezek az utcanévek! Mily fenséges alkalmakul szolgálhatnának ezek történelmünk, irodalmunk gazdag tárházának feltárására, nagyjaink megismertetésére!”⁷¹ Talán a magyarosítással szembeni tiltakozás jeleként neveztek el 1914-ben Bécsben utcákat Kolozsvárról, Sopronról, Nagyszombatról, Mosonról és Kismartonról, miután ezeknek a városoknak (az összes magyarországi várossal együtt) magyar lett a hivatalos nevük.⁷²

Temesváron a korszak végére közelítette meg a magyar lakosság száma a németekét (bár így sem érte el a 40%-ot) – ekkorra már számos magyar író, politikus nevét viselte utca.⁷³ Marosvásárhelyen a meglévő tiszteleti utcanévek száma 1900-tól további százszal bővült.⁷⁴ A magyar nevek fölött örökődő helyi lap nehezményezte a „csúnya ferdítést”, amellyel az „érzelemben sem magyar” ortodox pap egy hirdetésben *Rómán templom*-utcáról írt, holott csak *Templom*-utca létezett, „melyben a görög katolikus és görög keleti magyar honpolgárok temploma áll. Ez azonban

⁶⁹ A segesvári utcanévek. *Budapesti Hírlap*, 1909. június 17. 15.; *Utcafeliratok Segesváron. Medgyesi Ujság*, 1909. augusztus 15. 3.

⁷⁰ Levél Segesvárról. *Ellenzék*, 1909. október 30. 2. Magyar utcanévek Segesvárott. *Városok Lapja*, 1912. május 25. 190. L. még: Szemlér Ferenc: Nagyapám, a proconsul. *Erdélyi Helikon*, 1938/6. 416.

⁷¹ Gyászmagyarkák. *Muraköz*, 1907. december 15. 1. L. még: Gulyás József: Adalék a dualizmus kori magyarosítás történetéhez a Muraközben. *Századok*, 1968/3–4. 608.

⁷² Berecz, 2017. 193.

⁷³ Közgyűlési határozatok. *Városi Közlöny*, 1912. február 15.

⁷⁴ Pál-Antal Sándor: *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 1997. 16–17.

semmiféle kvalitású, román érzelmeket tápláló embert, még a görög keleti esperest sem jogosítja fel az utcanevek elferdítésére.”⁷⁵

A századforduló táján Kolozsvár népességének túlnyomó többsége magyar volt, viszont románok lakta területek vették körbe. Itt kiemelten fontossá vált az utcanevek kérdése, amely az 1880-as évek közepén került napirendre. A városszé-pítő egyesület Jakab Elek történészt kérte fel a „rosszhangzású vagy jelentéktelen névvel jelzett” utcák átkeresztelésében való segítségre. Nem véletlenül keresték meg a város monográfiáján dolgozó tudóst, a neveknek ugyanis a település magyar múltjára kellett emlékeztetniük. Ugyanekkor kezdeményezték a történeti nevezetességű épületek emléktáblával való ellátását is. A megszólított úgy vélte, hogy maga a „történelem” szólal meg „itt-amott” a városban, a hálás utódok kötelessége, hogy „a végbevitt hazafiság, polgári erények, vitézség és tudomány jeleseit táblával, vagy utcák neveivel halhatatlanítsák meg.”⁷⁶ Szerinte az általa megírt háromkötetes munka segít majd a közterületek átnevezésében.⁷⁷ Az eredeti kezdeményezés után négy és fél évvel fogadta el a városi közgyűlés az elvi döntést az utcák „történelmi nevekkel” való felruházásáról.⁷⁸ Az e célból alakult bizottság tagjai közt több tudós található.⁷⁹

Egy helybeli jogász számára is természetes volt, hogy az utcákat „a múltban kiváló érdemeket szerzett jeles hazafiakról és nevezetes családokról kell elnevezni.” Ezt követelte meg „egyrészt a *kegyelet*, amelynek adóját Erdély egykori fővárosa múlt történetünk nagyságai iránt le kell hogy rója, másrészt pedig megkívánja ezt a magyarság érdeke is, mert bizonyára semmi sem kölcsönözhet a városnak olyannyira magyar jelleget”, mint az ezeréves történelemre emlékeztető nevek, amelyek „jövendő nemzeti lételünk programját” jelentik. Minden másnál fontosabb, „hogy a nemzetiségekkel megrakott erdélyi részekben Kolozsvár szellemében és külsejében egyaránt tősgyökeres magyar város legyen.” Az sem lenne túlzás, „ha a falakat is nemzeti színekre festenek, hadd érezze egyképpen idevaló és idegen, hogy a város az erdélyi részekben a magyar állameszme hatalmas erőssége.” Örömmel állapította meg, hogy a kevés régi családokhoz köthető utca nem korlátozta különösebben a történelmi nevek használatát. Az elnevezéseknél fő szempontnak a „magyarságnak” kell lennie, a „magyarabb” név ugyanis inkább elősegíti a város igazi nemzeti jellegét. A Főtér vagy a Jakab által javasolt Zsigmond király tér elnevezés szerinte „nem elég magyar”, az előbbit még le is lehet fordítani. A város központi terét csak a nemzeti uralkodónak tekintett Mátyás királyról lehet elnevezni, akinek neve

⁷⁵ Román templom-utca. *Székelly Ellenzék*, 1908. január 26. 2.

⁷⁶ A szépitő-egylet köréből. *Magyar Polgár*, 1884. augusztus 19. 4.

⁷⁷ Kolozsvár története. *Magyar Polgár*, 1885. október 15. 3.

⁷⁸ *Ellenzék*, 1889. március 2.

⁷⁹ Jakab Elek és Szabó Károly történészek, valamint Finály Henrik klasszika-filológus. Keresztelés. *Kolozsvár*, 1889. augusztus 2. 3.

„minden nyelven egyazon jelentésben hirdeti a magyar szellem erejét és egykori dicsőségét.” Őt követően Rákóczinak juthatna a legszebb tér vagy utca.⁸⁰

Ugyanez a szerző a kolozsvári tervekhez példákat keresve az ország több városának utcaneveiről közölt összeállítást, ugyanis e nevek „élénk tanúbizonyságot szolgáltatnak” a lakosság nemzeti érzületéről. Azzal ajánlotta a döntéshozók figyelmébe Hódmezővásárhely példáját, hogy ott található a legtöbb „nagy hazafiakra” emlékeztető történeti név: még az „olyan utcáknak is, amelyeknek előbb már jóhangzású nevük volt, csakhogy még jobban kitűnjék a város tiszta magyar volta és érdemes hazafiak iránt való kegyelele: történelmi neveket adtak.”⁸¹

A kincses városban végül egy évtizeddel a bizottság felállítása után történt meg az utcák tömeges átkeresztelése: a meglévő 213-ból 112 kapott új nevet.⁸² Így is akadtak azonban elégedetlenkedők, akik sokallották a „nevetséges” utcaneveket, és kevesellték a történelmi személyiségeknek emléket állítókat.⁸³

Napjaink utcanevei általában lehangoló egyformasággal vesznek körül minket (szinte mindenütt van például Kossuth tér, Baross utca, Petőfi utca), pedig ugyanezek valamikor lelkesítő nemzeti tartalommal bírtak. A számunkra sűrű nevek a 19. században egészen más jelentést hordoztak. Nagy szerephez jutottak az egyforma városi (majd később vidéki) terek kialakításában, a településeknek a nemzeti térbe való beemelésében. Néhol lázas sietséggel láttak munkához, és a korszakban elterjedő utcanévtáblákra túlnyomórészt már személyneveket írtak, s bár másutt óvatosabbak voltak a változások terén, de mindenütt elterjedtek az emlékezeti elnevezések. Az akkori tömeges névadások által megjelenített közös múlt és értékrend hozzájárult a polgári nemzettudat kialakításához, a társadalmi kötelékek megszilárdításához, a nemzetállamok legitimitásának megerősítéséhez. Ilyen formán megszűntek a korábbi „dísztelen” és ezért szégyellni való nevek. A nacionalizmus térnyerése, a kulturális homogenizációval létrejövő modernitás⁸⁴ egyik tünete az utcanevek egyformasága.

⁸⁰ Dr. Esterházy Sándor: Az utcák elnevezése. *Kolozsvár*, 1891. augusztus 11. 1.

⁸¹ Dr. Esterházy Sándor: *Utcanevek. Kolozsvár*, 1891. szeptember 23. 1.

⁸² Az 1899 április 17-i közgyűlésen. Erről I. Asztalos Lajos: *Kolozsvár utcanevei – múlt és jelen* (1.) https://kronikaonline.ro/szempont/kolozsvar_utcanevei_mult_es_jelen_1# (letöltés ideje: 2023. március 23.)

⁸³ Görbeszappan utca. *Magyar Polgár*, 1900. március 12. 4.

⁸⁴ Ehhez ld. pl. Ernest Gellner: A nacionalizmus és a komplex társadalmak kohéziójának két formája. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes (szerk.): *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs: Tanulmány, 1995. 198.

FELHASZNÁLT IRODALOM

KORABELI ÚJSÁGCIKKEK

- A délvidéki telepítés. *Budapesti Hírlap*, 1907. szeptember 8. 34.
- A fővárosi közmunkák tanácsa. *Építő Ipar*, 1887. december 11. 518.
- A modern Kolozsvár. *Magyarország*, 1899. június. 6. 9.
- A régi soproni utca képe... *Sopronvármegye*, 1923. szeptember 6. 2.
- A segesvári utcanevek. *Budapesti Hírlap*, 1909. június 17. 15.
- A segesvári utcanevek. *Magyarország*, 1908. november 10. 17.
- A szépítő-egylet köréből. *Magyar Polgár*, 1884. augusztus 19. 4.
- Arad város közgyűléséből. *Alföld*, 1880. július 11. 1.
- Az Otthonból. *Budapesti Hírlap*, 1901. február 27.
- Az ünneplő vidék. *Pesti Napló*, 1896. május 6. 5.
- Belföld. *Reform*, 1848. május 4. 71.
- Besztercebánya. *A Hon*, 1880. május 12. 2.
- Feljegyzések Nagyszebenről. *Kolozsvári Tükör*, 1916. május 11. 3.
- Görbeszappan utca. *Magyar Polgár*, 1900. március 12. 4.
- Gyásmagyarkák. *Muraköz*, 1907. december 15.
- Haladunk hátrafelé. *Vasárnapi Újság*, 1858. október 17. 503.
- Keresztelés. *Kolozsvár*, 1889. augusztus 2. 3.
- Kolozsvár története. *Magyar Polgár*, 1885. október 15. 3.
- Közgyűlési határozatok. *Városi Közlöny*, 1912. február 15.
- Levél Segesvárról. *Ellenzék*, 1909. október 30. 2.
- Magyar utcanevek Segesvárott. *Városok Lapja*, 1912. május 25. 190.
- Mi ujság? *Vasárnapi Újság*, 1858. szeptember 5. 430.
- Noutăți. Strada Șaguna. *Telegraful Roman*, 26. septembrie/ 9 octombrie 1909. 429.
- Nyelvkérdés Déván. *Ellenzék*, 1886. január 8. 3.
- Petőfi emléktábla Nagyszebenben. *Budapesti Hírlap*, 1909. július 4. 12.
- Román templom-utca. *Székely Ellenzék*, 1908. január 26. 2.
- Sciri Scurte. *Familia*, 25 ianuarie/ 6 februarie 1881. 51.
- Segesvár ismét – Schässburg? *Az Ujság*, 1910. november 10. 11.
- Segesvár németisége. *Magyar Polgár*, 1902. szeptember 24. 4.
- Segesvár város. *Az Ujság*, 1908. december 22. 25.
- Új utcanevek Eszéken. *Pesti Hírlap*, 1895. október 30. 10.
- Utcafeliratok Segesváron. *Medgyesi Ujság*, 1909. augusztus 15. 3.
- Utcák nevei Budán és Pozsonyban már magyarul is. *Társalkodó*, 1832. dec. 8. 392.

FELDOLGOZÁSOK

- A Magyar Korona országaiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint rendezve II.* Budapest: Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1882.
- Abrudan, Mircea: *Ortodoxie și luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea Unire.* Sibiu: Andreiana, 2015.
- Alderman, Derek H.: Place, naming, and the Interpretation of Cultural Landscapes. In: Graham, Brian – Howard, Peter (eds): *The Ashgate Research Companion to Heritage and Identity.* London: Ashgate, 2008. 195–213.
- Alderman, Derek H.: Naming Streets, Doing Justice? Politics of Remembering, Forgetting, and Finding Surrogates for African American Slave Heritage. In: Choo, Sungjae (ed.): *Geographical Names as Cultural Heritage.* Kyung Hee University Press 2015. 193–228.
- Asztalos Lajos: Kolozsvár utcanevei – múlt és jelen (1.) https://kronikaonline.ro/szempont/kolozsvar_utcanevei_mult_es_jelen_1# (Letöltés ideje: 2023. március 23.)
- Az 1850. és 1857. évi népszámlálás.* Budapest: KSH, 1993.
- Azaryahu, Maoz: The Power of Commemorative Street Names. *Environment and Planning D: Society and Space*, Volume 14, Issue 3, 1996, 311–330. doi: 10.1068/d140311
- Azaryahu, Maoz: Naming the past: The significance of commemorative street names. In: Berg, L.D. – Vuolteenaho, J. (eds.): *Critical toponymies: The contested politics of Place naming.* Burlington: Ashgate, 2009. 53–70.
- Azaryahu, Maoz: The Critical Turn and Beyond: The Case of Commemorative Street Naming. *ACME: An International E-Journal for Critical Geographies.* Volume 10, Issue 1, 2011. 28–33.
- Azaryahu, Maoz: Name-Making as Place-Making. In: Caiazzo, Luisa – Coates, Richard – Azaryahu, Maoz (eds.): *Naming, Identity and Tourism.* Cambridge: Scholars Publishing 2020. 11–28.
- Barna Gábor: A világ megszerkesztése. Szimbolikus és való világok. In: Cseri Miklós – Kósa László – T. Bereczki Ibolya (szerk.): *Paraszi múlt és jelen az ezredfordulón.* A Magyar Néprajzi Társaság 2000. október 10–12. között megrendezett néprajzi vándorgyűlésének előadásai. Szentendre, 2000. 693–709.
- Bartos-Elekes Zsombor: Múltidéző utcaneveink. Kolozsvár és Brassó az utóbbi másfélszáz évben. *Névtani Értesítő*, 2021. 43. 113–134.
- Bartos-Elekes Zsombor: *Kolozsvár térképtörténete.* Kézirat. 2012.
- Basik, Sergei: Rethinking the toponymic politics in Belarus in the 20–21 centuries: toward the post-colonial perspective. *Journal of Geography, Politics and Society*, Volume 10, Issue 3, 2020. 5–15. doi: 10.26881/jpgs.2020.3.02

- Berez Ágoston: *Chapters from the Political Life of Names the Nationalisation of Names and Naming in Dualist Hungary*. A Dissertation in History. Budapest: CEU, 2017.
- Berez Ágoston: The Language of Street Signs in Dualist Transylvania and the Banat. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, Volume 11, Issue 2, 2019. 23–36. doi: 10.2478/ausp-2019-0010
- Burke, Peter: Lay History: Official and Unofficial Representations, 1800–1914. In: Macintyre, Stuart – Maiguashca, Juan – Pók, Attila (eds.): *The Oxford History of Historical Writing*, Volume 4: 1800–1945. Oxford University Press 2011. 115–132. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199533091.003.0007>
- Cousin, Jules – Lacombe, Paul: De la nomenclature des rues de Paris. *Mémoires de la société l'histoire de Paris et de l'ile-de-France*, Volume 26, 1899. 1–24.
- Csernicskó István: Nyelvek vetélkedése a nyelvi tájképben: kárpátaljai példa. *Alkalmazott Nyelvtudomány*, 2015/1–2. 71–84.
- Csernicskó István. *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár: Autor-Shark, 2019.
- Dr. Esterházy Sándor: Az utcák elnevezése. *Kolozsvár*, 1891. augusztus 11. 1.
- Dr. Esterházy Sándor: Utcanevek. *Kolozsvár*, 1891. szeptember 23. 1.
- Ferguson, Priscilla Parkhurst: Reading City Streets. *The French Review*, Volume 61, Issue 3, 1988. 386–397.
- Ficzay Dénes: Aradi utcanevek változásai. In: Uő: *Válogatott írások. (Séták, rejtélyek, utcanevek és mások)*. Arad: Aradi Kölcsey Egyesület, 2005. 122–153.
- Foucault, Michel: *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings. 1972–1977*. New York: Pantheon, 1972.
- Gulyás József: Adalék a dualizmuskori magyarosítás történetéhez a Muraközben. *Századok*, 1968/3–4. 603–609.
- Gyáni Gábor: A város és az imaginárius történelem. *Irodalmi Szemle*, 2013/6. 8–20.
- Helleland, Botolv: Place Names and Identities. *Oslo Studies in Language*, Volume 4, Issue 2, 2012. 95–116. doi: 10.5617/osla.313.
- Hunt, Lynn: *Politics, Culture and Class in the French Revolution*. Berkeley: University of California Press, 1984.
- Jakabffy Elemér: Krassó-Szörény vármegye története. Különös tekintettel a nemzetiségi kérdésre XIV. *Magyar Kisebbség*, 1940/23. 532–548.
- Kálmán Béla: *A nevek világa*. Debrecen: Csokonai, 1989.
- Landry, Rodrigue – Bourhis, Richard: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. An empirical study. *Journal of Language and Psychology*, Volume 16, Issue 1, 1997. 23–49. doi:10.1177/0261927X970161002
- Lanstyák István: Utcanevek a múlt időben. In: Uő: *Nyelvünkben–otthon*. Duna-szerdahely: Nap Kiadó, 1998. 100–111.

- Leitner, Helga – Kang, Petei: Contested urban landscapes of nationalism: The case of Taipei. *Ecumene* Volume 6, Issue 2, 1999. 214–233. doi: 10.1191/096746099701556178
- Lotman, Jurij: *Kultúra és intellektus*. Budapest: Argumentum, 2002.
- Lőrincze Lajos: Földrajzi neveink élete. In: Szerk. Kálmán Béla – Sebestyén Árpád: *Magyar nyelvjárások XIII*. Debrecen: KLTE, 1967. 3–28.
- Milo, Daniel: Le Nom des Rues. In: Nora, P. (ed.): *Les Lieux de Mémoire: La Nation*. Paris: Gallimard, 1986. 283–315.
- Mosse, George L.: *The Nationalization of the Masses: Political Symbolism and Mass Movements in Germany from the Napoleonic Wars through the Third Reich*. New York: Howard Fertig, 1975.
- Nikitscher Péter: Tér, hatalom, szimbólumok: hatalmi önreprezentáció és szimbolikus térfogalás Budapesten a városgyesítéstől napjainkig. In: Dúll Andrea – Izsák Éva (szerk.): *Tér-rétegek: Tanulmányok a XXI. század térfordulatairól*. Budapest: L'Harmattan, 2014. 77–102.
- Palonen, Emilia: Canonisation and Recanonisation in Hungarian Street Names. In: Dobos István – Szegedy-Maszák Mihály (szerk.): *Kánon és kanonizáció. Tanulmányok az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus kánon-szimpoziumának anyagából*. Debrecen: Csokonai, 2003. 148–161.
- Pál-Antal Sándor: *A marosvásárhelyi utcák, közök és terek történeti névtára*. Marosvásárhely: Mentor Kiadó, 1997.
- Pancratz, Arnold: *Die Gassennamen Hermannstadts. Ein Kulturbild*. Hermannstadt: Krafft & Drotleff, 1935.
- Papp Árpád: A szabadkai terek, utcák és szobrok „területszerző” funkciója. In: Cseri Miklós – Bereczki Ibolya (szerk.): *Ház és Ember*. A Szabadtéri Néprajzi Múzeum Évkönyve 25. Szentendre: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, 2013. 37–48.
- Pejin Attila: *Zenta utcanévlexikona*. Zenta: Thurzó Lajos Közművelődési Központ, 2003.
- Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz: Geographies of Toponymic Inscription: New Directions in Critical Place-name Studies. *Progress in Human Geography*, Volume 34, Issue 4, 2010. 453–470. doi: 10.1177/0309132509351042
- Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz: The Urban Streetscape as Political Cosmos. In: Rose-Redwood, Reuben – Alderman, Derek – Azaryahu, Maoz (eds.): *The Political Life of Urban Streetscapes: Naming, Politics, and Place*. London and New York, NY: Routledge, 2017. 1–24.
- Rusu, Mihai Stelian: Street Names through Sociological Lenses. Part I: Functionalism and Conflict Theory. *Social Change Review*, Volume 18. 2020. 144–176. doi: 10.2478/scr-2020-0001

- Rusu, Mihai Stelian: Street Names through Sociological Lenses. Part II: Constructionism and Utilitarianism. *Social Change Review*, Volume 19, Issue 2, 2021. 1–28. doi: 10.2478/scr-2021-0001
- Schmall Lajos: *Budapest utcái és terei. Adatok a budapesti utcák és terek elnevezéséhez és történetéhez*. Budapest: Ifj. Nagel Ottó biz. 1906.
- Shohamy, Elana: *Language policy. Hidden agendas and new approaches*. London: Routledge, 2006.
- Swanepoel, Natalie: At the crossroads of history. Street names as monuments in the South African cityscape. *Image and Text*, Volume 19, Issue 12, 2012. 80–91.
- Szemlér Ferenc: Nagypám, a proconsul. *Erdélyi Helikon*, 1938/6. 414–421.
- Szenkláray Jenő: *Észrevételek Temesvár physiognomiájának magyarosításához történelmi és régészeti alapon*. Temesvár: Magyar testvérek, 1872.
- Szívós Erika: Utcanevék és utcanévváltozások: Térpolitika, érzelmi kötődés és generációs azonosulás. In: Papp Barbara (szerk.): *Lélek és történelem: örökség*. Az ELTE BTK Történelmi Intézet Gazdaság- és Társadalomtörténelmi Tanszékének konferenciája (2019. december 5.) Budapest, 2021. 199–216.
- Takács Ádám: Biopolitika és nemzeti állapot: egy foucault-i problematika rekonstrukciója. In: Cieger András (szerk.): *Kötőerők. Az identitás történetének térbeli keretei*. Budapest: Atelier, 2009. 17–20.
- Takáts Rózsa: A fővárosi utcanévadás elveinek és gyakorlatának alakulása napjainkig. In: *Budapest Főváros Levéltára Közleményei '84*. Budapest: Budapest Főváros Levéltára, 1985. 293–315.
- Tan, Peter K. W.: Challenges to Nationalism in Language Planning. Street Names in Malaysia. In: Glasgow, Gregory Paul – Bouchard, Jeremie (eds.): *Researching Agency in Language Policy and Planning*. New York: Routledge, 2018. 61–83.
- Temesvár város tereinek és utcáinak új elnevezése. *A Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Közlönye*, 1875/1. 26–34.